

Úvod

Jestliže se česká literární věda od přelomu 20. a 21. století ubírá cestou, na níž se do jejího hlavního proudu vrátilo – spolu se strukturalistickým, ale také poststrukturalistickým diskursem – pojmání literárního díla jako znaku, pak zároveň v související diskusi dochází k akcentování role čtenářského subjektu v rámci uplatňování *estetiky recepce a účinku* (Jauss, in Sedmidubský et al. /ed./, 2001, s. 7 – 9).

Jedná se o součást aktuálního obecnějšího posunu ve filozofickém myšlení, jenž bývá charakterizován jako *obrat k jazyku* (Petříček, 1997, s. 166; Peregrin, 2008, s. 19n). Ten zdůrazňuje autonomní úlohu jednotlivce v poznávání světa, neboť jazyk je tu nahlížen jako nejzřejmější součást i projev předporozumění, s nímž konkrétní jedinec svůj poznávací proces zahajuje a realizuje.

Takový přístup náleží do širšího proudu myšlení, jež můžeme s jistou generalizací označit jako *antipozitivistickou reakci* (Nicola, 2006, s. 426 – 427). Jejím protipólem je scientistické (původně ovšem hlavně pozitivistické) pojetí, založené mj. na preferenci (údajné) jednoznačné kauzality a také na determinující úloze *ekonomických, sociálních a politických podmínek* (Wellek – Warren, 1996, s. 18 – 19). V literárněvědné oblasti tomuto pojetí odpovídá *estetika produkce a zobrazování* (Jauss, 2001, s. 7).

Oba uvedené koncepty procházejí celými dějinami evropského myšlení a mají kořeny v dávné dichotomii platónsko-aristotelské, stojící na kontrastu výchozí pozice spekulativního, nebo naopak empirického poznání.

Kostnická škola recepční estetiky, vzniknuvší v 60. letech 20. století, usiluje o produktivní soulad analytického, tedy synchronizujícího, a diachronického, tedy přece jen vývojového přístupu k literární skutečnosti. Obrací pozornost ke čtenáři jako k zásadnímu, dosud však často přehlíženému aktéru při vytváření významu literárního díla. Zároveň se ovšem musela vypořádat s rozporem mezi individuálností konkrétního recipienta a potřebou stanovit estetickou hodnotu díla jako objektivizovanou kategorií. Proto již zakladatelský text kostnické školy

– rozšířená přednáška Hanse Roberta Jausse vydaná pod názvem *Dějiny literatury jako výzva literární vědě* (1967) (Jauss, 2001, s. 7 – 38) – zavádí pojem *horizont očekávání* čtenářské veřejnosti ve vztahu k aktuálně vydávanému dílu (Jauss, 2001, s. 12n): *Způsob, jakým literární dílo v historickém okamžiku vydání splní, překoná, zklame či vyvrátí očekávání svého prvního publika, zřejmě poskytuje kritérium pro určení jeho estetické hodnoty* (Jauss, 2001, s. 15). Dílo vysokých uměleckých kvalit nejenže dosavadní horizont očekávání prolamuje, ale zároveň jej proměňuje. Vytváří horizont nový, který aktivizuje čtenáře – rozumí se, že jako jednotlivce i jako čtenářskou obec – jednak k hledání inovativních odpovědí na problémy, které předcházející horizont ponechával zcela nebo zčásti nevyřešené, jednak k formulování otázek nových. Postupem času ovšem může dojít k tomu, že dané dílo je vnímáno již natolik zautomatizovaně, že jeho aktuálně pociťovaná estetická hodnota se snižuje.

Snadno tu najdeme paralelu se Šaldovou studií *O tak zvané nesmrtelnosti díla básnického* z r. 1928 (Šalda, 1937, s. 9 – 41). Podle Šaldy umělecké dílo osvědčuje své *dlouhoživectví* tím, že *podněcuje tedy život k větší životnosti a napíná ho k větší a větší intenzitě, kdy silnější posluchačstvo, čtenářstvo, diváctvo s ním spolupracují; dotvářejí je, přetvářejí je více méně samostatně a dílo odpoutalo se od svého původce, vzněcuje život kolem sebe a hněte i formuje jej, ale jest jím také hněteno* (Šalda, 1937, s. 24).

V prostředí českého strukturalismu byly dílčí otázky spojené s touto problematikou reflektovány již od 30. let. Jan Mukařovský ve studii *Záměrnost a nezáměrnost v umění* z r. 1943 (Mukařovský, 1971, s. 116 – 146) uvádí o uměleckém díle, že *je zde základním subjektem nikoli původce, ale ten, k němuž se umělecký výtvar obrací, tedy vnímatel*; v této souvislosti připomíná svůj starší termín *sémantické gesto*, jímž charakterizuje významovou intenci díla, která je ze dvou důvodů dynamická: jednak v pevný celek svírá všechny, navzájem často rozporuplně působící složky díla, jednak probíhá v čase.

Felix Vodička ve studii *Literárně historické studium ohlasu literárních děl* z r. 1941 (Vodička, 1998, s. 283 – 321) zavádí termín *konkretizace* (který převzal od Romana Ingardena, ale dal mu jiný význam): konkretizaci obecně definuje jako *odraz díla v povědomí těch, pro něž je dílo estetickým objektem* (Vodička, 1998, s. 290 – 292). Konkretizací může být velmi mnoho, od intimně pojatých až po veřejné, ale Vodička uvažuje jen konkretizaci, která prošla *kritickým hodnocením*, a tedy zaujímá fixovanou, veřejností přijímanou pozici ve vztahu k aktuálnímu normativnímu *souboru hodnot literatury daného období*. Neboť *literární dílo se totiž nevřaduje do literární tradice, tj. do souboru platných estetických norem a hodnot tím, že prostě existuje, ale tím, že jeho konkretizace byla v hlavních rysech ustálena* (Vodička, 1998, s. 292 – 294). Na konkretizaci díla se podílejí tři činitelé: autor (jenž svým dílem konkretizaci částečně předjímá i ovlivňuje), čtenář a literární kritik (často s literárněhistorickými tendencemi). Konkretizace je rovněž dynamická: v čase se proměňuje a některá díla na ni dlouho čekají. Synchronně může vedle sebe existovat fixovaných konkretizací několik, odlišených třeba na generační bázi (Vodička, 1998, s. 292 – 294).

V této souvislosti se přirozeně objevuje potřeba ověřit na konkrétních případech, jak z pohledu recepční estetiky vztah literatury a publika vzniká, existuje a vyvíjí se, samozřejmě v interakci s příslušným horizontem očekávání. Pozornost současného českého literárněvědného bádání se často zaměřuje na situace ovlivněné přehradou časovou či geografickou (například u českých autorů v exilu; viz Bauer /ed./, 2001; Papoušek, 2001).

Budeme-li však hledat naopak případ, kdy dílo zahraničního autora vstoupilo v českém literárním prostředí v průběhu let hned do několika kontextů souvisejících s dobovými proměnami literární struktury (Kříž, 2014, s. 74), pak nemůžeme přehlédnout vcelku vzácný případ spisovatele a publicisty, jenž byl sice celou svou tvorbou spjat s rodnou Anglií, ale který – možná více než kdokoli z jeho krajanů a současníků – je již od svých tvůrčích počátků znám

české čtenářské a vůbec literární obci díky včasným překladům, dostupným originálům svých knih i díky ozvěnám svých děl v české tvorbě. Je to Herbert George Wells (1866 – 1946), *prostý a rozumný, zdravý, silný, velmi informovaný a velmi obyčejný ve všem, co toto slovo má dobrého a vitálního*, jak píše jeho český přítel Karel Čapek (Čapek, 1947, s. 127).

H. G. Wells byl mimořádně plodný autor a svou tvorbou obsáhl půl století. Pro své čtenáře byl a zůstává autorem trojí tváře, za níž se skrývá: (1) jedna ze zakladatelských a nejvlivnějších osobností světové literatury science fiction, (2) autor společenských románů analyticky zobrazujících současnou Anglii a na jejím příkladu západní společnost vůbec a (3) politizující publicista se širokým záběrem od témat přírodovědných až po historická. A konečně, v současné době je český zájem o Wellse podnícen i vydáním (2012) českého překladu úspěšného polemického Wellsova životopisu *Výkvět mužství* (A Man of Parts; 2011) od britského spisovatele Davida Lodge.

V českém prostředí neexistuje o Wellsovi žádná knižní monografie, ale angloamerická literární věda mu setrvale věnuje značnou pozornost. Wellsologické bádání se nejdříve soustředilo především kolem britské University of Reading. Tamější profesor anglické a americké literatury Patrick Parrinder publikuje jako autor, spoluautor či editor publikace o Wellsovi již od konce 60. let (počínaje studií *H. G. Wells and the Social Novel*, 1969); v letech 2005 – 2007 byl hlavním editorem souboru sedmnácti Wellsových knih vydaných nakladatelstvím Penguin. Často spolupracuje se svým univerzitním kolegou, kulturním historikem Johnem S. Partingtonem, jenž se rovněž dlouhodobě věnuje wellsovské problematice: z poslední doby viz např. jeho publikaci *H. G. Wells in "Nature", 1893-1946: A Reception Reader* (2008), v níž shrnul a okomentoval početné Wellsovy příspěvky do známého přírodovědného časopisu.

Oba badatelé uspořádali publikaci *The Reception of H. G. Wells in Europe* (vyšlo 2005 a 2013), jež tvoří součást cyklu *The Reception of British and Irish*

Authors in Europe, vydávaného britským nakladatelstvím Bloomsbury Publishing. Český příspěvek do tohoto wellsovského sborníku nese název *Welcome Guest* a napsal jej anglista Bohuslav Mánek (Mánek, in: Parrinder – Partington, 2005, s. 165 – 174). Jedná se vlastně dosud o jedinou monotematickou wellsologickou stat' z pera českého autora (nepočítáme-li četné předmluvy, doslovy apod. v českých překladech Wellsových děl).

Mánek připomíná, že *Wells zahájil svou literární dráhu právě v téže době, kdy česká literatura již dokázala držet krok se současnými trendy evropské literatury a byla otevřená vůči nejrůznějším zahraničním impulsům*. Mánek uvádí, že české překlady prvních Wellsových děl vznikaly v relativně krátkém časovém odstupu od prvních anglických vydání a že si mezi českými čtenáři rychle získaly popularitu. Wells byl ovšem do českého literárního prostředí uveden primárně jako *autor science fiction a fantasy*, a teprve posléze se *zvláštního zájmu i vlivu dočkaly Wellsovy názory na evoluci, pokrok a socialismus, jeho projekty racionálního společenského uspořádání a později jeho obavy o budoucnost civilizace a jeho varování před válkou a možným zneužitím vědy* (Mánek, in Parrinder – Partington, 2005, s. 165 – 166).

Mánek pak chronologicky pokračuje přes zmínky o českých literárněvědných osobnostech, které Wellsově tvorbě věnovaly pozornost (Arne Novák, Vilém Mathesius, Otakar Vočadlo aj.), soustřeďuje se na mnohaleté kontakty mezi H. G. Wellsem a Karlem Čapkem (včetně Wellsovy osobní angažovanosti na podporu ohrožené československé demokracie na přelomu 30. a 40. let), shrnuje ambivalentní vztah oficiální československé literární scény k Wellsovi po r. 1948 a uzavírá konstatováním, že na přelomu 20. a 21. století je Wells české veřejnosti prezentován opět stejně jako na počátku – výhradně prostřednictvím žánru science fiction.

Mánkovu studii jsme pojali jako výchozí vhlad do problematiky, ovšem pokusili jsme se o komplexnější přístup. Naším záměrem – nakonec prakticky naplněným – bylo fyzicky se potkat se všemi českými vydáními Wellsových knih, a sestavit jejich úplnou bibliografii. Snažili jsme se shromáždit v relativní

úplnosti všechny literárněkritické i literárněhistorické zmínky o Wellsovi a jeho tvorbě, jak se v průběhu více než jednoho století v českém literárním prostředí objevily. V roce 2018 totiž uplynulo 120 let od publikování prvního wellsovského překladu do češtiny: jednalo se o povídku *Ostrov aepyornisův*, kterou pod názvem *Obrovský pták* vydal r. 1898 v tetraptychu různých anglických autorů nakladatel Jan Otto.

Z Wellsových děl přeložených do češtiny jsme vybrali tři romány, jejichž recepci jsme pojali detailněji. K tomuto rozhodnutí nás metodologicky vybídla třídílná publikace Vladimíra Papouška et al. *Dějiny nové moderny 1 – 3* (2010 – 2017). Horizontální linii naší práce jsme tak doplnili o *vertikální sondy* (Papoušek et al., 2010, s. 16) – v jiných oborech by byly pravděpodobně označeny jako *případové studie*. Směřují k nastínění *relativně stabilních recepčních struktur, které zakládají možnost díla a na něž je v procesu recipování identita díla vázána* (Stierle, in Sedmidubský et al. /ed./, 2001, s. 200).

Tyto tři romány reprezentují tři Wellsovy autorské polohy: *Ostrov doktora Moreaua* (*The Island of Doctor Moreau*; 1896, česky poprvé 1901 a zatím naposled 2017) je čelným reprezentantem Wellsovy tvorby v žánru science fiction, *Anna Veronika* (*Ann Veronica*; 1909, česky 1928) představuje žánr angažovaného společenského realistického románu a *Až spáč procitne* (*When the Sleeper Wakes*; 1898 – 1899, přepracováno 1910, česky 1910, 1927 a 1937) je patrně nejproslulejší Wellsovou dystopií.

Náš výběr není náhodný. *Ostrov doktora Moreaua* se sice stal oblíbeným titulem mainstreamových nakladatelství, ale o tom, že kniha byla uvedena do českého literárního diskursu patrně s jinými, řekněme náročnějšími záměry, snad svědčí fakt, že nejprve ji vlastním nákladem vydal Hugo Kosterka, spoluzakladatel *Moderní revue*. *Ann Veroniku* použil ve 20. letech jako jeden ze svých argumentů Tomáš G. Masaryk ve svém známém – zdaleka ne jen literárním – sporu s F. X. Šaldou. A když v r. 1947 Ferdinand Peroutka publikoval pod názvem *Tak nebo tak* knižní soubor svých článků z let 1945 –

1947, v nichž se zamýšlel nad možnostmi i perspektivami aktuálního poválečného vývoje v Československu i v Evropě, do čela sborníku záměrně postavil svou stať s aluzivním názvem *Když spáč procítne*.

Nejde nám však jen o žánrovou odlišnost těchto Wellsových románů. Jejich (první) české překlady jsou od sebe vzdáleny vždy zhruba dvě dekády, tedy téměř jednu generaci, což iniciovalo naši snahu prozkoumat také, zda a nakolik tato díla ovlivnila v českém kontextu nejen horizont čtenářského očekávání, ale případně též průběh aktuálních *paradigmatických zlomů, které znamenají radikální proměnu literárního diskurzu* (Papoušek et al., 2010, s. 17).

Z použité literatury (viz Seznam) bychom nyní rádi zmínili ta díla – kromě již uvedených –, která jsme využili v celkové koncepční rovině naší práce. Pro základní orientaci v proudech evropského myšlení na přelomu 19. a 20. století nám byl významným průvodcem britský historik John Wyon Burrow se svým dílem *Krise rozumu* (2000; česky 2004), jež – rádi přiznáváme – nás částečně inspirovalo i svým autorským stylem.

V otázkách aktuálního literárněteoretického vývoje jsme se opírali především o práce Aleš Haman – Jiří Holý – Vladimír Papoušek: *Kritické úvahy o západní literární teorii* (2006) a Aleš Haman: *Literární dílo a soudobá literární věda* (2012). Čerpali jsme odtud zejména shrnující komentáře ke kostnické škole, analýzu aktuálního angloamerického literárněvědného výzkumu a vztah mezi obecným konceptem recepce a jednotlivými fikcionálními žánry. V tematice literární komparistiky jsme vycházeli z publikace španělského badatele Claudia Guilléna *Mezi jednotou a růzností* (1985; česky 2008) a z knihy Vladimíra Svatoně *Román v souvislostech času* (2009), především pokud se týče tematologie a intertextuality (v první z těchto oblastí jsme rozsáhleji využili také práci Daniely Hodrové et al. *Poetika míst*, 1997, a ve druhé oblasti studii Renate Lachmannové *Intertextualita a dialogičnost*, česky 2001).

Cenným zdrojem byly pro nás rovněž novější wellsovské monografie, vzniklé v britském prostředí. Literární vědec Michael Sherborne, jenž se Wellsem

dlouhodobě zabývá (mj. byl předsedou H. G. Wells Society a editorem jejího periodika *The Wellsian*), publikoval obsáhlou a respektovanou biografii *H. G. Wells: Another Kind of Life* (2010) a Matthew Beaumont, profesor anglické literatury na University College London, je autorem knihy *The Spectre of Utopia: Utopian and Science Fictions at the Fin de Siècle* (2011), jež se mj. týká první etapy Wellsovy tvorby.

Součástí naší práce byly rovněž dvě studijní návštěvy Londýna (2011 a 2012), kdy jsme – ve Wellsově rodišti – využili služeb Bromley Museum v Orpingtonu a Central Library v Bromley.

Naši práci jsme rozčlenili do několika částí, jimiž jsou (1) základní údaje o Wellsově životě a díle; (2) úplný přehled všech českých vydání Wellsových děl, sestavený v podobě komentovaného bibliografického souhrnu; (3) sto dvacet let Wellsovy literární přítomnosti v českém prostředí: periodizace a evidence recepčního ohlasu Wellsových děl s cílem začlenit jej do literárněvědných souvislostí; (4) tři vertikální sondy; (5) shrnující pohled.